

POLEN IN DER EUROPÄISCHEN GESCHICHTE,
 HRSG. MICHAEL G. MÜLLER, BAND 3, *DIE POLNISCH-LITAUISCHEN LÄNDER UNTER DER HERRSCHAFT DER TEILUNGSMÄCHTE (1772/1795–1914)*, HRSG. [ED.] MICHAEL G. MÜLLER, IGOR KĄKOLEWSKI, KARSTEN HOLSTE, ROBERT TRABA, ANTON HIERSEMANN KG, VERLAG, STUTTGART 2020, SS. [PP.] 726

Recenzowana publikacja, zatytułowana *Die polnisch-litauischen Länder unter der Herrschaft der Teilungsmächte (1772/1795–1914)* [*Ziemia polsko-litewska pod panowaniem mocarstw zaborczych (1772/1795–1914)*], stanowi trzeci tom, zaplanowanej jako czteroczęściowa, syntezy *Polen in der europäischen Geschichte* [*Polska w historii Europy*] przygotowywanej pod naczelną redakcją Michaela G. Müllera. Tom trzeci tej wielce udanej pracy obejmuje okres dziejów polskich w długim wieku XIX (1772/1795–1914), kiedy w wyniku trzech rozbiorów Rzeczypospolitej dokonanych przez państwa ościenne (Rosja, Prusy, Austria) nie istniała państwowość polska. Tę liczącą ponad 700 stron publikację przygotował międzynarodowy zespół badaczy (głównie z Niemiec i Polski). Z pewnością mocną stroną tomu jest niejednokrotnie podejmowana krytyczna analiza dotychczasowych ustaleń historiografii oraz wykorzystanie najistotniejszych źródeł i opracowań dotyczących epoki zaborów.

Recenzowany tom został podzielony na pięć wielkich rozdziałów, w których wydzielono jeszcze wewnętrznie mniejsze części. Skrajne rozdziały (pierwszy i piąty) ujęte zostały w układzie problemowym, natomiast trzy wewnętrzne części napisane zostały w porządku chronologiczno-problemowym. Analizy prowadzone w tym tomie zostały uzupełnione i zilustrowane ośmioma statystycznymi tabelami oraz dziesięcioma barwnymi i czytelnymi mapami. Ponadto ułatwieniem dla potencjalnych czytelników są zamieszczone na końcu tomu indeksy: osobowy, stowarzyszeń, partii, organizacji, firm i miejscowości.

Należy podkreślić, iż redaktorom i autorom monografii udało się, wydzielać poszczególne rozdziały, osiągnąć kompromis pomiędzy cezurami najważniejszych wydarzeń politycznych w dziejach ziem polskich tego okresu a ważnymi przemianami cywilizacyjnymi, które w poszczególnych zaborach nie zawsze miały miejsce w tym samym czasie i z takim samym nasileniem. Jako pozytyw można więc wskazać, iż autorzy zachowali odpowiednie proporcje pomiędzy ukazywaniem dziejów poszczególnych zaborów i ich specyfiki w przestrzeni ogólnonarodowej oraz między dziejami politycznymi a historią społeczną i gospodarczą. Tym samym udało się przedstawić te odrębne formacje autonomiczne o zróżnicowanej sytuacji, tempie, a nawet kierunkach wydarzeń jako historię społeczeństwa zamieszkującego ziemie polskie (a także narodu polskiego) ponad podziałami. Nie pominięto w zasadzie żadnego z liczących się środowisk w poszczególnych zaborach oraz na emigracji. Autorom udało się więc uniknąć tendencji do przedstawiania dziejów Polski tego okresu jako trzech odrębnych historii odgrywających się w poszczególnych częściach ziem dawnej Rzeczypospolitej. W dawniejszych syntezach historii Polski XIX w. nie było to zjawisko powszechne, gdyż wyraźnie dominowały dzieje polityczne i gospodarcze Królestwa Polskiego. Układ koncepcyjny zastosowany w recenzowanej publikacji nawiązuje natomiast do cenionej syntezy autorstwa Andrzeja Chwalby, *nota bene* jednego ze współautorów tego recenzowanego podręcznika¹.

W rozdziale drugim zatytułowanym *Nowe porządki terytorialne i polityczne (1772/95–1815)* zostały przedstawione w tradycyjnym układzie znane zagadnienia: polityka mocarstw rozbiorowych wobec ziem i mieszkańców dawnej Rzeczypospolitej, reakcja na rozbiory w kraju i na emigracji, ponadto przybliżono czasy istnienia Księstwa Warszawskiego i funkcjonowania sprawy polskiej w epoce napoleońskiej. Narrację w tym rozdziale zamykają decyzje podjęte w kwestii polskiej podczas kongresu wiedeńskiego, kiedy faktycznie dokonano kolejnego rozbioru ziem polsko-litewskich. W Wiedniu przywrócono stary porządek, który trwał aż do wojny krymskiej. Właśnie rozdział trzeci zatytułowany *Próby i sposoby wyjścia z Ancien Régime (1815–1863/64)* prezentuje dzieje polskie w tym okresie, kończąc je na klęsce powstania styczniowego,

¹ A. Chwalba, *Historia Polski 1795–1918*, Kraków 2000, 2005, 2007.

największego zrywu niepodległościowego Polaków, uznanego trafnie przez jednego z autorów, Theodore R. Weeks, za niezmiernie istotną cezurę w XIX-wiecznej historii Polski. Wówczas to załamała się romantyczna koncepcja insurekcyjnej drogi do niepodległości na rzecz pozytywistycznej koncepcji pracy organicznej i budowy nowoczesnego społeczeństwa polskiego, wzorowanego na zachodnioeuropejskim. Kolejny z autorów, Tomasz Kizwalter, odniósł się tutaj do kształtowania się nowych warstw społecznych (inteligencji, drobnomieszczanstwa, burżuazji, robotników) i przenoszenia punktu życia społecznego do ośrodków miejskich.

Z kolei w rozdziale czwartym – *Wiele nowoczesności, konkurencyjne nacjonalizmy (1850–1914)* skupiono się przede wszystkim na prezentacji wewnętrznych problemów ziem dawnej Rzeczypospolitej z naciskiem na zachodzące poważne procesy modernizacyjne w różnych sferach życia społecznego, gospodarczego i politycznego. Należy zaakcentować, iż istotne miejsce w tych rozważaniach zajęło ukazanie kształtujących się wówczas nowych kwestii narodowych, głównie na ziemiach litewsko-ruskich (autor Piotr Szlanta), co dotychczas w polskich podręcznikach i syntezach nie było aż tak mocno eksponowane.

Niezmiernie istotne wydają się być rozważania zamieszczone w rozdziale otwierającym tom pt. *Epoka* oraz w części zamykającej zatytułowanej *Kwestia polska, kształtowanie się narodu polskiego i polscy Żydzi w XIX wieku*, stanowiących niejako swoistą syntezę społecznych dziejów ziem polsko-litewskich w XIX stuleciu i kwestii polskiej w tym okresie na tle dziejów Europy (autorzy Maciej Janowski i François Guesnet). Zamieszczono w nich nieco innowacyjne spojrzenie i ujęcie w porównaniu do podobnych dotychczasowych publikacji. Chociażby spora część ostatniego rozdziału poświęcona została historii ludności żydowskiej na ziemiach polsko-litewskich. Patrząc przez pryzmat roli Żydów, szczególnie na niwie gospodarczej w XIX w., trudno się dziwić, iż poświęcono im największą uwagę spośród wszystkich mniejszości narodowych zamieszkujących ziemie dawnej Rzeczypospolitej.

Z kolei w rozdziale pierwszym Karsten Holste i Michael G. Müller starali się poszukiwać odpowiedzi na pytanie: jaka była historia polska w XIX w.? Ich konstatacje są naszym zdaniem niezmiernie trafnie sformułowane. Obok polskich walk narodowowyzwoleńczych, dostrzegają oni także zachodzące równocześnie procesy modernizacyjne w społeczeństwie, gospodarce i mentalności. Wskazują również na zachodzącą europeizację ziem polskich w drugiej połowie XIX w., czyli przyjmowanie coraz powszechniej wzorców charakterystycznych dla kultury mieszczańskiej i laickiej na miejsce szlacheckiej i katolickiej. Jednocześnie podkreślają, iż w tym okresie zasięg terytorialny polskiej historii nie daje się jednoznacznie i dokładnie zdefiniować w związku z narodzinami na Kresach Wschodnich nowych nacjonalizmów, gdzie istniały jedynie „małe ojczyzny” lokalnych elit polskich, optujących za kwestią polską. Ponadto w rozdziale pierwszym dokonano

omówienia (Jürgen Heyde) kierunków historiografii oraz scharakteryzowano (Eli-giusz Janus) najważniejsze źródła różnej proveniencji (archiwalne, egodokumenty, wydawnictwa źródłowe, dawniejsze opracowania), dotyczące polskich dziejów okresu zaborów powstałych w kilku językach.

Jednym z mocnych punktów tomu jest niewątpliwie osadzenie historii ziem dawnej Rzeczypospolitej w szerokim kontekście europejskim, ze szczególnym uwzględnieniem odniesień do dziejów państw zaborczych, co wydaje się być zupełnie zrozumiałym. Nawet jeżeli tematyka narracji poszczególnych autorów bywa różna – niektórzy umieszczają ją bardziej w relacjach społeczno-gospodarczych, a inni analizują aspekty polityczne – to redaktorom udało się połączyć je w spójną całość.

Publikacja zawiera w zasadzie tylko najważniejsze zagadnienia z dziejów Polski czy, jak proponują autorzy, polskiej historii w XIX w. rozumianej jako historia mieszkańców ziem polsko-litewskich pozbawionych własnego, suwerennego państwa. Jest to zrozumiałe, patrząc poprzez pryzmat wielości wydarzeń i skomplikowanej sytuacji międzynarodowej w omawianym okresie. Książka wydaje się być świetnym wstępem do badań nad polską historią dla badaczy, studentów, nauczycieli i pasjonatów historii nie tylko w Niemczech. Może zainspirować do dalszych, pogłębionych badań nad trudnymi w tym okresie polskimi dziejami, a pomocne okażą się zamieszczone w książce bogate przypisy bibliograficzne. Dzięki przyjętej konceptualizacji i przejrzystej narracji może po nią sięgnąć w zasadzie każdy odbiorca i przekonać się, iż historia Polski w XIX stuleciu nie jest „egzotyczna”, a ściśle powiązana z dziejami Europy. Teza ta, postawiona już w poprzednim tomie², była konsekwentnie kontynuowana przez poszczególnych autorów również w tym poświęconym historii XIX w.

Wartościowa zawartość merytoryczna to nie jedyny pozytywny aspekt tej książki. Została ona znakomicie przygotowana do wydania pod względem edytorskim, pomimo iż zabrakło w niej ilustracji. Z drugiej strony ilustracje znacznie rozbudowałyby objętość przecież i tak już obszernej publikacji, stąd najpewniej decyzja autorów i wydawców o ich zaniechaniu (choć tom drugi liczył ponad 900 ss.). Można wskazać jedynie na drobne i nieliczne usterki w pisowni chociażby polskich nazw typu – królestwo zamiast Królestwo.

Reasumując, należy podkreślić, iż tom trzeci *Polen in der europäischen Geschichte* jest bardzo udanym przedsięwzięciem. Udowodnienia, że bez historii Polski i jej ówczesnych mieszkańców nie można gruntownie poznać historii Europy i procesów zachodzących na tym kontynencie w XIX w. Autorzy wskazali, iż wydarzenia i ich aktorzy zamieszkujący ziemie polsko-litewskie determinowali szereg istotnych procesów zachodzących w ówczesnej Europie. Z całym przekonaniem można więc

² Cf. *Polen in der europäischen Geschichte*, hrsg. Michael G. Müller, Band 2, *Frühe Neuzeit. 16. bis 18. Jahrhundert*, hrsg. Hans-Jürgen Bömelburg, Michael G. Müller, Anton Hiersemann KG, Vorlag, Stuttgart 2017, ss. 924.

polecić czytelnikom tę publikację. Zarówno tym poszukującym przede wszystkim dobrego, klarownego i rzetelnego podręcznika, jak i wszystkim miłośnikom historii polskiej. Publikacja może być w jakimś niestety ograniczonym stopniu (bariera językowa – książka napisana w jęz. niemieckim) alternatywą dla najważniejszych istniejących syntez dziejów Polski tego okresu³. Może w przyszłości znajdą się środki na przetłumaczenie na jęz. polski całości tego przedsięwzięcia wydawniczego.

Agnieszka Maria Kita

Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu
• State Museum Auschwitz-Birkenau in Oświęcim

 <https://orcid.org/0000-0002-2338-4399>

Jarosław Kita

Uniwersytet Łódzki • University of Lodz

 <https://orcid.org/0000-0002-8374-2848>

NOTKI O AUTORACH

Dr Agnieszka M. Kita – adiunkt w Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu, zastępczyni kierownika Archiwum.

Zainteresowania naukowe: historia II wojny światowej, interdyscyplinarne badania historii i funkcjonowania obozów koncentracyjnych i zagłady, badania nad sprawcami ludobójstwa w czasie II wojny światowej, losy nazistów po II wojnie światowej, junty wojskowe w Ameryce Łacińskiej, edytorstwo źródeł.

 e-mail: agnieszka.kita@auschwitz.org

Prof. dr hab. Jarosław Kita – kierownik Katedry Historii Polski XIX wieku w Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego, członek Komitetu Nauk Historycznych Polskiej Akademii Nauk, członek Prezydium Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Historycznego, prezes Oddziału Łódzkiego PTH.

Zainteresowania naukowe: historia społeczna i gospodarcza XIX i XX w., dzieje społeczeństwa polskiego na tle porównawczym ze społeczeństwami Europy Środkowo-Wschodniej, historia ziemiaństwa polskiego, europejska kultura uzdrowiskowa XIX–XXI w., dzieje wojskowości polskiej w dobie zaborów, historia nauki w XIX–XXI w., przeszłość łódzkiego środowiska naukowego, dzieje miast regionu Polski centralnej.

 e-mail: jaroslaw.kita@uni.lodz.pl

---

³ S. Kieniewicz, *Historia Polski 1795–1918*, wyd. 1, Warszawa 1968; A. Chwalba, *Historia Polski 1795–1918*, wyd. 1, Kraków 2000; J. Zdrada, *Historia Polski 1795–1914*, wyd. 1, Warszawa 2005 (Każda z wymienionych książek ma po kilka wydań).